

Дмитро ВЕДЕНЄВ

ПІСЛЯВОЄННА ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЇ, ТАКТИКИ, ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПОБУДОВИ ОЗБРОЄНОГО РУХУ ОПОРУ ПІД ПРОВОДОМ ОУН(Б) В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто міжнародні, суспільно-політичні та воєнно-політичні чинники, які зумовили еволюцію стратегії і тактики озброєного підпілля ОУН(Б) в Західній Україні після 1945 р. Досліджено провідні тактичні схеми, спрямовані на творення й виживання підпілля, організацію його бойової та пропагандистської діяльності в умовах радянізації регіону та розгортання міжблокового протистояння у світі.

Ключові слова: український націоналізм, ОУН, УПА, націоналістичне підпілля, повстанський рух, стратегія, тактика, пропаганда, “холодна війна”.

За нових державно-політичних та суспільних умов буття українського народу формується сучасна історіографія націоналістичного руху та УПА. Здобуття Україною державного суверенітету, формування демократичних підвалин життя суспільства, зростання інтересу до суперечливих проблем вітчизняної історії, отримання дослідниками доступу до архівних матеріалів та праць зарубіжних авторів створили сприятливі передумови для всебічного дослідження різних аспектів проблеми. Тільки у 1991–1998 рр. в Україні побачило світ близько 1250 публікацій з історії націоналістичного руху¹. Вітчизняні та зарубіжні дослідники українського національно-визвольного руху у післявоєнний період опублікували чимало наукових та науково-популярних праць, які ґрунтуються на документах, котрі з ідейно-політичних причин раніше не могли бути введеними у науковий обіг.

Історіографічний аналіз наукового доробку щодо порушеної проблеми свідчить про те, що узагальнюючих досліджень, завдяки яким формувалося б багатовимірне бачення гострого збройного протистояння 1940–1950-х рр. в Україні, недостатньо. Треба зосередити увагу на вивченні внутрішніх та зовнішніх чинників, які детермінували протиборство. На жаль, деякі дослідники ігнорують або спрощено висвітлюють політику радянізації із її багатогранними наслідками, вплив міжблокового протистояння у світі (“холодної війни”) тощо. Детально вивчаючи різні аспекти діяльності антирадянського руху Опору ОУН та УПА, проблему еволюції стратегії і тактики руху самостійників-державників під проводом ОУН(Б) історики

¹ *Гриневич Л.* Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні / Л. Гриневич // Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН–УПА. 1996–1998 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 67.

розглядають побіжно. У статті спробуємо ґрунтовніше проаналізувати повоєнну еволюцію стратегії, тактики руху Опору в Західній Україні.

Стратегічна мета українських націоналістів у повоєнний період – повалення радянської влади в Україні шляхом “національної революції” та побудова держави на засадах демократії і соціальної справедливості, визначених III Надзвичайним великим збором ОУН у серпні 1943 р. В основу тактики підпілля було покладено настанову про збереження “політичної і військової революційної організації, що у визвольний період творить хребет народу і його провід”, розбудову “революційно-підпільних клітин у всіх середовищах багатогранного життя СРСР”. “Без такої сили, опертої на народі, – йшлося у Декларації Проводу ОУН з нагоди закінчення Другої світової війни, – ... годі говорити про національну й політичну зрілість нації та вірити в успішність її змагань до власної незалежності”. Завдання руху Опору найближчого порядку полягали у зриві політики радянзації методами антирадянської пропаганди і агітації, саботажу заходів режиму у соціально-економічній сфері, силовими засобами тощо².

Декларація ОУН чітко проголошувала “незалежну політику й орієнтацію на власні сили”, також констатовано, що “бездержавному народові в боротьбі за волю можна, а часто і треба мати союзників, але ніколи – імперіалістичних опікунів”. Розробляючи стратегію й тактику, керівники ОУН безперечно зважали на конфлікт між Заходом і СРСР, що й відображено в нормативно-інструктивних документах підпілля. “В можливій війні західних альянсів проти СРСР ми заінтересовані остільки, оскільки вона несе ще один шанс поневоленим народам визволитися від всякого імперіалізму”, – зазначено у Декларації. Насправді міжблокове світове протистояння не лише стимулювало зусилля радянської влади з придушення збройного опору в стратегічно важливому регіоні, але й поступово спричинило розшарування самого націоналістичного руху на фактично приречене підпілля та підконтрольні зарубіжним спецслужбам закордонні політичні осередки націоналістичного руху.

За даними Головного управління боротьби з бандитизмом НКВС СРСР, за перше півріччя 1945 р. сили антирадянського руху Опору в Західній Україні здійснили 2207 збройних акцій, в тому числі 212 диверсій на залізницях і шосе, 11 нападів на районні центри, 236 нападів на державні установи і підприємства, 689 терактів. Водночас радянські силові структури провели 9238 операцій, унаслідок чого ОУН та УПА втратили 34 210 чоловік вбитими, 46 059 полоненими, 5717 осіб було заарештовано³.

У 1944–1946 рр. внаслідок масштабних оперативно-військових операцій ОУН та УПА зазнали важких втрат. За цей період, згідно з радянськими даними, було знищено 130 тис. (в тому числі – 2 тис. керівників і командирів) і взято в полон 40 тис. учасників руху опору (безсумнівно, у статистичних даних вказано і некомбатантів, “бандпособників”)⁴. З 11 січня до 10 квітня 1946 р. відбувалася операція, відома у науковій літературі як “Велика блокада”. Практично всі населені пункти зайняли гарнізони Радянської армії та ВВ МВС. Мобільні групи проводили облави у гірсько-лісистій місцевості (так, у Станіславській області 616 гарнізонів по

² Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі (травень 1945 р.). – [Б.м., б.р.], 1948. – С. 2–3, 9–10.

³ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 / І. Білас. – К., 1994. – Т. 1. – С. 272.

⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 100. – Арк. 151.

10–15 багнетів “прикрили” всі селища, а мобільний резерв нараховував 120 оперп-рацівників і 2 тис. вояків. Втрати підпілля становили 1836 вбитими, 3030 затриманими, 634 здалося⁵. Сили руху опору скоротилися на 40–60 %. Станом на січень 1947 р. оперативно-військове угруповання МДБ у регіоні було посилено 1617 оперативними співробітниками Управління боротьби з бандитизмом МВС УРСР, на зв’язку перебували 17 945 резидентів, агентів та інформаторів, заведено оперативні справи на 12 714 членів ОУН та УПА, задіяно 25 тис. вояків Внутрішніх військ і 30 тис. бійців винищувальних батальйонів із місцевих мешканців⁶.

Отже, відчутні втрати у лавах руху Опору передусім зумовили зміни у тактиці озброєного підпілля. Керівники ОУН планували мінімізувати зіткнення з силовими структурами противника, зберегти власну організаційно-кадрову структуру; вістря боротьби спрямувати проти цивільної адміністрації та колгоспного будівництва.

У документі ОУН “До тактики революційної боротьби” (червень 1946 р.) зазначено зокрема: “Існуюча політична ситуація в умовах тотального більшовицького терору та “мирної” міжнародної обстановки для наступальних повстанських дій є виразно не пригожа”, потрібна “оборонно-підпільна тактика”, спрямована на те, щоб “оминати відверті, широкі, масові акції, а зокрема відверті збройні виступи більших масштабів”. Відповідних змін потребують організаційна структура, пропаганда, бойова діяльність і побут підпілля. Провідник ОУН Карпатського краю Я. Мельник у листі до підлеглих від 22 квітня 1946 р. наголошував, що треба уникати “дрібних авантур”, перебудувати тактику, відновити підірвану противником структуру, кадри.

У доповідній записці Управління боротьби з бандитизмом (УББ) НКВС УРСР (вересень 1945 р.) вказано, що ОУН здійснює перехід від масової організації до “ордена вірних”, акцентує на діяльності низових ланок “район-боївка”⁷.

У другій половині 1945–1946 рр. повстанські підрозділи здебільшого об’єднуються з мережею озброєного підпілля під проводом ОУН, яка у наступному десятилітті очолила антирадянський рух Опору в Західній Україні.

Суттєві зміни внесено до організаційної побудови підпілля. У травні 1945–1946 рр. скасовано обласні, повітові (їх функції передано надрайонним проводам) і підрайонні проводи (замість них діяли кущові організації, що охоплювали декілька населених пунктів). Розформовано низку галузевих референтур – військову, жіночу, господарську, Українського червоного хреста (вважали, що вони особливо “засмічені” агентурою противника), “Юнацтва”. Запроваджено спеціальну референтуру зв’язку у складі Проводу, окружних і надрайонних проводів⁸. Навіть у надзвичайно складних умовах передусім увагу приділено збереженню референтур пропаганди і Служби безпеки (СБ), що підкреслює пріоритети повоєнної діяльності підпілля.

Структура підпілля у цей період була такою:

– Провід ОУН в Україні на чолі з Р. Шухевичем (до 5 березня 1950 р.) та В. Куком (до 23 травня 1954 р.);

– “Великі” крайові проводи “Галичина” (у складі “малих” крайових проводів “Захід-Карпати” (Станіславська область, Буковина, Закарпаття) та “Буг-2”

⁵ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4974. – Арк. 53–54.

⁶ Галузевий державний архів МВС України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 54

⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 231.

⁸ Там само. – Ф. 13. – Спр. 490 – Арк. 139; Спр. 372 – Т. 1. – Арк. 277; Т. 100. – Арк. 55.

(Львівська і Дрогобицька області), “Північно-західних українських земель” (ПЗУЗ, “малі” крайові проводи “Москва” (Волинська і частково Рівненська області, південні райони Білорусі), “Одеса” (Рівненська і частково Тернопільська області) та “Поділля”). “Великі” крайові проводи згодом скасували;

- Окружні проводи (10–15 районів);
- Надрайонні проводи (по 3–6 в окружному);
- Районні проводи (по 3–5 у надрайонному). Районні проводи були надважливою ланкою, своєрідним центром нелегальної мережі;
- Кушові (по 2–4 у районному), що склалися зі “станичних” організацій (населений пункт)⁹.

Окремий статус мав крайовий провід Закерзоння, що підпорядковувався Проводові ОУН(б). Крім підпілля, запроваджувалася так звана “легальна сітка” з членів ОУН та “симпатиків”, котрі мешкали відкрито та виконували різноманітні функції із забезпечення боротьби нелегалів.

Станом на 1 грудня 1946 р. діяло, за даними МДБ УРСР, 5 крайових, 17 окружних, 38 надрайонних, 117 районних проводів (до 1 листопада того ж року чекістами було зафіксовано у проводах – 2694 осіб, окремих групах – 1785 осіб, підпільників-одинаків – 2151), підпорядкованих Проводу ОУН(б) в Україні. До 1 січня 1950 р. зареєстрували 4 крайові, 13 окружних, 33 надрайонні, 122 районні проводи, 404 окремі групи, 144 “легальні” організації з 3256 учасниками та 812 нелегалів-одинаків¹⁰. Як правило, реальна чисельність підпільників була вищою за ту, що зазначено в оперативних обліках радянських органів держбезпеки. Нерідко розгромлені проводи відновлювалися (“Захід-Карпати” – шість разів, “Поділля” – п’ять, “Буг-2” – три)¹¹.

Референтура СБ формувалася як “окремий організаційний апарат”, як вказано у рішеннях Української головної визвольної ради (УГВР) від 6 червня 1948 р. Референтури мали окремі лінії зв’язку та плани роботи. На особливе місце СБ у системі підпілля вказував і Р. Шухевич на нараді керівників ОУН у червні 1947 р. в Дрогобицькій області. Значно зросла кількість співробітників референтур та боївок СБ. Наприклад, на березень 1946 р. у Волинській області з 287 зареєстрованих озброєних учасників підпілля 96 перебувало у боївках СБ. Станом на 1 серпня 1948 р. у Станиславівській області із 246 підпільників було есбістами 116, у травні зі 151 осередку ОУН 26 становили боївки СБ¹².

Підпілля активно розбудовує законспіровані, замасковані сховища (“бункери”, “криївки”, за радянським визначенням – “схрони”) різноманітних конструкцій (лише за січень–квітень 1946 р. у Львівській області зруйнували в ході оперативно-військових операцій 2517 бункерів)¹³. У селищі Топільське Перегінського району Станиславівщини криївки були знайдені у 44 будинках зі 105¹⁴. “Бункерній війні” сприяли і природно-географічні умови регіону (65% території Станиславівської

⁹ Бурдин Л. Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР / Л. Бурдин, И. Хамазюк. – М., 1955. – С. 76–77.

¹⁰ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 101. – Спр. 2. – Т. 1. – Арк. 165; Оп. 70. – Спр. 7. – Арк. 27.

¹¹ Там само. – Ф. 13. – Спр. 490. – Арк. 164.

¹² Там само. – Ф. 2. – Оп. 58. – Спр. 4. – Т. 2. – Арк. 158–174, 180–181.

¹³ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 56. – Спр. 1. – Т. 2. – Арк. 14.

¹⁴ Там само. – Ф. 11. – Спр. 7443. – Арк. 258.

області – гірсько-лісиста місцевість, до 80% північних районів Волинської та Рівненської – ліисто-болотні масиви).

У мемуарах учасників повстанського руху та сучасних дослідженнях, зокрема спеціальному томі “Літопису УПА” (т. 38 “канадської серії” “Архітектура резистансу”) є чимало відомостей про будівництво бункерів, тактику та умови тривалого перебування в них¹⁵.

Під “бункерною війною” розуміють систему заходів зі збереження й забезпечення дієздатності повстансько-підпільних сил, зумовлену переходом до тактики глибокого підпілля та дій малими групами в інтересах налагодження тривалого опору сталінському режимові в Західній Україні. Головними елементами бункерної війни стали розробка специфічної стратегії й тактики збройного й ненасильницького опору, механізму управління підпіллям за умов його дисперсної дислокації; запровадження особливих технологій будівництва й дислокації сховищ; система їх конспірування, забезпечення матеріальними засобами та зв’язком¹⁶.

Зважаючи на військово-технічну перевагу режиму над повстанським рухом, командування Групи УПА “Північ” ще навесні 1944 р. віддало наказ про масове облаштування прихованих житлових та складських приміщень, а документи органів і військ НКВС–НКДБ повідомляють про викриття численних бункерів із продовольством, боєприпасами, обладнаних під шпиталі тощо. Вказівка щодо будівництва криювок містилася і в наказі ч. 2/44 від 27 серпня 1944 р. для Групи УПА “Захід”, в якому йшлося про підготовку до приходу радянських військ.

Система бункерів не могла функціонувати без жорсткої системи конспірації та відмінно налагодженого зв’язку, підтримки місцевих мешканців. За функціональним призначенням бункери можна умовно поділити на житлові (для керівного й особового складу підпілля); складські; медично-шпитальні; пункти зв’язку; спеціального призначення (для референтів СБ, друкарень, радіостанцій тощо). Для їх будівництва залучали членів ОУН з інженерною освітою.

Вказівки Проводу особливу увагу приділяли організаційно-технічній підготовці до зимування. Так, напередодні першої “зимової кампанії” за нових тактичних умов видано вказівку до 15 грудня 1945 р. завершити облаштування зимових бункерів, складів, заготівлю відповідного обмундирування, боєприпасів, витратних матеріалів для пропагандистської роботи тощо. Кур’єрські групи забезпечували зв’язок, широко застосовували для передачі повідомлень (“грипсів”, “штафеток”) так звані “мертві пункти” (у дуплах дерев, ямах, закинутих будівлях тощо). Так створювалися своєрідні “шлюзи”, що ізолювали у процесі передачі інформації проводи і функціонерів різних рівнів.

¹⁵ Див., наприклад: В рядах УПА. Збірка споминів. – Нью-Йорк, 1957; Грицько-Цяпка Д. Горить ліс! Спомини колишнього вояка УПА / Д. Грицько-Цяпка. – Лондон, 1975; Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів / М. Гордієнко. – Торонто, 1959; Печень О. Дев’ять років в бункері. Спомини вояка УПА / О. Печень. – Мюнхен, 1987; Хрін С. Крізь сміх заліза: Спогади-хроніка 1944–1945 / С. Хрін. – Мюнхен, 1952.

¹⁶ Див. докладніше: Веденєєв Д. “Бункерна війна” в Західній Україні у 1940–1950-х роках / Д. Веденєєв // Сторінки воєнної історії України. – 2003. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 77–88; Веденєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К.: К.І.С., 2007. – С. 57–65.

Після фізичних “чисток” підпільників силами СБ і виводу з підпілля ненадійних учасників, відзначали органи держбезпеки, “залишилися найбільш обізнані у нелегальній роботі націоналісти, які вдало маскувалися, а під час проведення чекістських операцій чинили запеклий опір і дуже рідко здавалися живими”¹⁷. У Львівській області на кінець 1952 р. з 34 зареєстрованих підпільників 28 знаходилися на нелегальному становищі з 1944 р. В цілому з 772 зареєстрованих на 20 квітня 1951 р. підпільників до 1946 р. на нелегальний стан перейшло 520¹⁸. Про впертий, відчайдушний характер опору останніх учасників підпілля йшлося у директиві глави МДБ СРСР С. Ігнат'єва та Генерального прокурора СРСР Г. Сафонова № 6019/ і 1/30596 сс від 8 вересня 1952 р. Вказано, що тривалість та масштаб опору зумовлюють такі фактори:

- розгалуженість підпільної мережі, що діє за підтримки “легальної сітки”;
- широке сприяння населення, у тому числі – розвідувальною інформацією, поповнення молоддю;
- наявність досвідчених кадрів зі стажем підпільної роботи ще з польських часів;
- конспіративність і висока дисциплінованість підпільників;
- ефективність роботи СБ із контррозвідувального захисту підпілля, детальна обізнаність про форми і методи діяльності спецслужб противника.

Незважаючи на неоднозначний характер стосунків націоналістичного підпілля з населенням, саме підтримка місцевого населення зумовлювала тривалість та інтенсивність антирадянських акцій. У партійних документах вказано, що “значна частина сільського населення активно надає підтримку бандам ОУН–УПА шляхом надання їм квартир для переховування, засобів пересування, шляхом збору продуктів харчування й одягу, а також... виконуючи завдання керівництва ОУН–УПА з розвідки”. У більшості селищ діють чоловіча і жіноча “сітки” ОУН, а у великих населених пунктах – по 2–3 паралельні підпільні мережі¹⁹.

У 1945–1946 рр. лідери ОУН в Україні Р. Шухевич, В. Кук, О. Гасин, В. Сидор, Р. Кравчук, П. Федун та інші виробили три тактичні схеми (“три кита”): “Дажбог”, “Олег” і “Орлик”. Їх положення корегувалися відповідно до ситуації на нарадах членів Проводу та окремих крайових провідників влітку 1945–1946 рр. (Рогатинський район Станіславівської області), у червні 1947–1948 рр. (Лівівський ліс Миколаївського району Дрогобицької області), у червні 1949 р. (Бібрцький район Львівської області)²⁰. Звернемо увагу, що опису цих схем (або “проблем”, як їх іменували у документах підпілля), імовірно, не було, відтак їхні основні положення відтворюють автори на підставі інструктивних документів та нотаток провідних регіональних функціонерів підпілля й викладу тактики підпілля в документах органів держбезпеки.

Розглянемо зміст цих схем. Головною була *тактична схема “Дажбог”*, яка визначала принципи дій підпілля за нових умов, спрямовані на його тривале виживання та протидію радянському будівництву. Схема насамперед передбачала:

¹⁷ Бурдин Л. Подрывная деятельность... – С. 115.

¹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 20. – Спр. 22; Оп. 102. – Спр. 6. – Т. 7. – Арк. 10.

¹⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3919. – Арк. 51.

²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 59. – Арк. 68.

- збереження кадрів шляхом легалізації та мінімізації відкритих виступів;
- створення позицій підпілля в органах влади та управління, підготовка до можливого захоплення влади в Україні;
- зрив у різний спосіб заходів із радянізації регіону;
- посилення конспірації, дезінформування противника щодо реальної чисельності та планів підпілля²¹.

“Дажбог” орієнтував на ретельну конспірацію, налагодження системи бункерів та ліній конспіративного зв’язку. Виняткового значення надавали розбудові “легальної сітки” – груп або окремих “симпатиків”, що мешкали легально, мали змогу створювати осередки сприяння підпіллю в органах влади та інших державних установах, колгоспах та підприємствах, навчальних закладах, на об’єктах транспорту і зв’язку. “Ідейним” учасникам руху рекомендувалося вступати до партії і комсомолу. “Легальщиків” водночас розглядали як кадрове джерело для поповнення лав підпілля та на випадок війни.

У 1945–1947 рр. “легальна” мережа активно діяла у сільській місцевості регіону. У 1950 – перші три місяці 1951 рр. тільки у Станіславській області викрили 103 легальні осередки ОУН, з них 69 у колгоспах, 7 у навчальних закладах, 10 у лісовій промисловості. Разом вони об’єднували 677 учасників, серед яких 7 голів колгоспів, 56 голів селищних рад, 53 – вчителі, 40 посадових осіб із колгоспів, 35 комсомольців, 8 бійців самооборони, 84 – учні і студенти²². С. Бандера у вказівках Р. Шухевичу (літо 1949 р.) підкреслював, що треба розширювати мережу учасників руху Опору, задіяти їх в армії, колгоспах, індустріальних центрах, навчальних закладах, рішуче залучати до співробітництва освічену молодь²³.

Провід ОУН(б) в Україні чітко визначив організаційні завдання для учасників запасної мережі, право добирати яких закріплено за керівниками окружних та вищих за них територіальних провідів:

- не вести активної боротьби проти радянського режиму, обмежуючись збором інформації (зв’язок з ними здійснювати не частіше 3–4 разів на рік і суворо конспіративно);

- у разі початку війни бути готовим перейти на нелегальне становище і мати укриття, віддалені від місць можливих бомбардувань і активних бойових дій;

- під час збройного конфлікту створити “ініціативні групи” й захоплювати владу на місцях від імені УГВР, забезпечити нову владу збройною силою²⁴.

Як підкреслювалося у вказівці НКВС УРСР начальникам УНКВС західних областей (12 серпня 1945 р.), у рамках тактичних новацій Провід ОУН розпорядився активізувати роботу у містах, організувати там конспіративні квартири для керівників підпілля, засилати його учасників до радянських органів і навчальних закладів. Про орієнтування підпільників та створення позицій у містах свідчать і вилучені документи ОУН²⁵.

²¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 490. – Арк. 142–144; Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 100–106.

²² ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 102. – Спр. 6. – Т. 7. – Арк. 21

²³ Там само. – Оп. 26. – Спр. 2. – Т. 2. – Арк. 260.

²⁴ Там само. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 25. – Арк. 44.

²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 59. – Арк. 28–29; ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5681. – Арк. 107.

Втілення у життя схеми “Дажбог” потребувало найактивніших спеціальних заходів по лінії СБ. На неї поклали творення та організацію роботи розвідувально-інформаційної мережі (у тому числі – через “легальну сітку”), контррозвідувальний захист нелегального середовища, здійснення силових акцій проти представників адміністрації та активу, негласних помічників радянських правоохоронних органів, забезпечення конспіративності місць укриття лідерів та функціонерів підпілля, ліній його зв’язку.

Перебудова діяльності підпільної мережі за рекомендаціями схеми “Дажбог” допомогла повстанцям навіть після нищівних ударів періоду “Великої блокади” швидко відновити активність. За даними звіту про агентурно-оперативну роботу УМВС західних областей УРСР за 11 місяців 1946 р., у березні зафіксовано 53 відкриті акції ОУН, а вже у квітні – 159, травні – 218, липні – 235²⁶.

Тактична схема “Олег” передбачала виховання і підготовку до боротьби молодіжних кадрів як основного джерела поповнення живої сили руху Опору. У схемі визначено такі основні завдання:

- формування механізму підбору молодіжних кадрів;
- виховання молоді у націоналістичному й націонал-патріотичному дусі;
- формування у неї різнопланових (організаційних, конспіративних, пропагандистських, розвідувально-терористичних) навичок боротьби у легальних та підпільних умовах;
- керівництво поточною діяльністю мережі молодіжних організацій.

Відпрацьовувалася система підбору молодіжних кадрів. Як зазначено у записках від серпня 1947 р. організаційного референта проводу “Захід-Карпати” В. Савчака (“Сталь”), вказівки Проводу вимагали постійно працювати з можливими кандидатами до підпілля. Сільського молодика рекомендували вивчати не менше двох місяців та чотири місяці виховувати, міського мешканця – відповідно 4 і 8 місяців²⁷.

Рік-півтора неофіт перебував рядовим підпільником, його відданість і ділові якості перевіряли на конкретних дорученнях, у тому числі розвідувальних, з виявлення ворожої агентури, терористичних актах. Запроваджувалася градація молоді на “симпатиків”, кандидатів і дійсних членів підпілля. Численні вишкільні програми передбачали вивчення “Декалогу”, “12 правил життя” і “44 прикмет” націоналіста, історії і програмних документів ОУН та УПА, історії України та сусідніх народів, міжнародного становища, психології, риторики, устрою радянської держави, офіційної ідеології, форм і методів роботи радянських органів держбезпеки, конспірації тощо²⁸.

В інструктивному документі “Модерна зброя підпілля” (1950) зазначено, що в основу виховання треба покласти такі постулати, як-от: “конспірація”, “збереження організаційних тайн”, “обережність”, “організованість”, “розважливість”, “мовчазність”, “точність”²⁹.

Щороку на нелегальне становище переводилося від декількох сотень до 2 тис. молодиків. Чимало з них переходило до активної форми боротьби, ухилиючись від

²⁶ Див.: ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 70. – Спр. 7.

²⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 81.

²⁸ *Зеленчук М.* Підпільна боротьба в останній стадії. 1950–1955 / М. Зеленчук // Державність. – 1992. – № 3. – С. 35.

²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 66–70.

служби в армії, мобілізації до ФЗО або скерування на індустріальні об'єкти східних регіонів УРСР. Про розмах підконтрольного ОУН молодіжного руху свідчить така статистика: у 1948 – першій половині 1949 рр. на ЗУЗ органами МДБ було викрито 561 молодіжна організація (6405 учасники), з 1 січня до 1 вересня 1950 р. відповідно 335 (2488 осіб, 340 одиниць зброї)³⁰. Зауважимо, що ці статистичні дані неточні, адже у подібних документах часто вказували сфабриковані “молодіжні організації ОУН”. Так, у листопаді 1945 р. начальник Яблунівського райвідділу НКДБ у Станіславській області Віденко безпідставно заарештував 9 молодих людей, вигадавши “молодіжну запасну сотню УПА”, а 34 затриманих пробули під вартою аж до кінця 1946 р., решту звільнили раніше (крім трьох засуджених)³¹.

Заходи безпеки у тактичній схемі “Олег” полягали в обов'язковій участі співробітників СБ у перевірці кандидата (для прийому до підпілля, йшлося у згаданих нотатках “Сталя”, необхідна санкція есбіста окружного або надрайонного рівня), відпрацюванні завдань з розвідки молодіжній “сітці”, її контррозвідального захисті, “протиагентурному вихованні” молоді або залученні її до контррозвідальних заходів.

Тактична схема “Орлик” (інша назва – “Харків”) передбачала поширення впливу ОУН на східні та південні області УРСР (далі – на Сході). Звернемо увагу, що за даними правоохоронних органів у східних областях у 1946 р. продовжувало діяти законспіроване підпілля ОУН, зареєстровано 80 терактів, 12 диверсій, 234 напади на колгоспи та машинно-тракторні станції (МТС), 455 збройних пограбувань³². Основні завдання цієї тактичної схеми полягали у:

- створенні організаційної мережі та кадрового резерву ОУН у цих регіонах;
- розгортанні розвідувальної роботи;
- пропагандистській роботі з вихідцями зі Сходу, що працювали у західних областях.

Як занотував “Сталь” (загинув 20 жовтня 1949 р.), “Орлик” є тонкою, складною і небезпечною проблемою”. Пропагандистські праці П. Федун (референт пропаганди Проводу ОУН) радили використовувати підпільникам, які працювали на Сході. У травні 1950 р. П. Федун розробив “Пам'ятку для українців зі східних областей”, у якій з'ясовано цілі боротьби ОУН, а мешканців регіону закликали до саботажу політики влади, співпраці з націонал-патріотичними силами³³.

У зв'язку з великими людськими втратами виникли проблеми щодо втілення тактичної схеми “Орлик” наприкінці 1940-х років. У 1948 р. Р. Шухевич висунув гасло “Обличчям до Сходу!” У червні ухвалено рішення готувати групи з досвідчених підпільників, що добре володіли російською мовою, знали історію та побут Лівобережної України – у взаємодії з залученими до співпраці “східняками” вони повинні були готувати опорні пункти (“зачіпні хати”), вести пропаганду і розвідку на Сході³⁴.

³⁰ Там само. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 287; Т. 100. – Арк. 72.

³¹ Літопис УПА. Нова серія / [упор. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко]. – Київ; Торонто, 2001. – Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. – С. 239.

³² ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 70. – Спр. 7. – Арк. 49.

³³ Там само. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 84; Т. 29. – Арк. 40–43.

³⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 259–260.

На Схід скеровано досвідчених емісарів ОУН. У червні 1949 р. за завданням Львівського крайового проводу Київську та Чернігівську області відвідала Г. Голлояд (“Марта”, дружина П. Федуна). Вона збирала відомості про колективізацію та з’ясовувала можливості творення на цих теренах “запасної сітки”. До східних областей Р. Шухевич відрядив одну зі своїх зв’язкових О. Ільків (“Роксоляну”). Він особисто підготував інструктивний лист із вказівками щодо кадрів на випадок антирадянського повстання, особливу увагу приділено інтелігенції, збору інформації про різні сторони життя регіону³⁵. Організували навіть особливі підрозділи для роботи на Сході. Відомо, наприклад, про таку “групу особливого призначення” під керівництвом “Дем’яна” у складі Рівненського обласного проводу³⁶.

Навесні 1950 р. ОУН видала додаткові вказівки щодо діяльності на Сході “вшир” (використання “східняків” для пропаганди і розвідки на Сході) та “вглиб” (підбір “східняків” для членства в ОУН та постійної роботи на Сході). Такі ж настанови містилися в інструкції “Бджола” на 1950 р. Певні проводи ОУН закріплено за іншими регіонами і сусідніми республіками: Буковинський окружний – у Молдавській РСР, Коломийський – у Запорізькій і Дніпропетровській областях, Станіславівський – у Кримській області РРСФР, Калуський – в Одеській, Миколаївській, Кіровоградській, Херсонській областях. У захоплених МДБ документах проводу “Захід-Карпати”, зокрема у тактичних вказівках на 1950 р., йшлося про залучення ланок проводу до роботи на Кубані та Кавказі, у Вінницькій, Житомирській, Харківській, Чернігівській областях. У період з 1 травня 1952 до 1 грудня 1953 рр. у східних областях ліквідували 9 створених ОУН молодіжних груп³⁷.

В. Савчак наголошував, що для забезпечення “Орлика”, треба “всі кроки узгоджувати з СБ”, яка мала вивчати кадри для скерування на Схід, стежити за ситуацією у регіоні, досліджувати методи реагування МДБ на діяльність ОУН.

Положення тактичних схем конкретизували на нарадах вищого керівництва та в інструктивних документах підпілля. Відомі, зокрема, комплексні інструкції Проводу ОУН в Україні: “Мурашка” (1946), “Оса” та “Бджола” (1947). “Мурашка-2” (1950). У зв’язку із загибеллю Р. Шухевича та інших авторів основних інструктивних документів, знищенням підпілля як організованої регіональної сили нових нормативних актів підпільного руху не розробляли.

Провідники ОУН формулювали також сезонні (на літо, на підготовку до зимування тощо) “тактичні вказівки”, інструкції щодо конкретних кампаній (наприклад, зі зриву виборів до Верховних Рад УРСР та СРСР, колгоспного будівництва, збору врожаю і таке інше), інструкції стосовно напрямків роботи (пропаганди, розвідки, внутрішньої безпеки тощо), вказівки для провідників певних рівнів або територій чи окремо для референтів СБ.

Специфіка стратегії і тактики антирадянського руху опору у післявоєнний період зумовила особливу роль структур Служби безпеки, яка забезпечувала впровадження у життя основних схем діяльності підпілля ОУН.

Отже, стратегія руху Опору ґрунтувалася на загальних концептуальних засадах націоналістичного руху, до яких вносили відповідні корективи з огляду на

³⁵ Там само. – Т. 29. – Арк. 36–38.

³⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 31. – Арк. 37.

³⁷ ГДА СБУ. – Ф. 2 – Оп. 99. – Спр. 12. – Т. 1. – Арк. 5; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 20. – Арк. 154; Ф. 2. – Оп. 111. – Спр. 1. – Т. 2. – Арк. 182.

підсумки Другої світової війни та переорієнтації чи перепідпорядкування різних військово-політичних структур.

Стратегічні лінії протистояння самостійницького руху – силове протистояння (диверсійно-терористична діяльність, самооборона тощо) та агітаційно-пропагандистська діяльність, спрямовані на руйнування радянської моделі суспільно-економічного ладу, а також, за вказівками закордонних осередків ОУН, розвідувальна діяльність (до початку 1950-х рр.) в інтересах підготовки країн блоку НАТО до глобального конфлікту з СРСР та його союзниками. Тривало протистояння і з прорадянським польським режимом, котрий не відмовився від традиційних шовіністичних настанов, хоч і з новими ідеологічними формулюваннями.

Підпілля гнучко реагувало на політичну та оперативну ситуацію в регіоні, несприятливе співвідношення сил, намагалось здобути міцні позиції серед населення, прагнуло інфільтрувати до офіційних структур своїх представників, займалося вишколом нової генерації свідомих учасників руху Опору.

Поступово оптимізувалася організаційно-функціональна побудова підпілля, творилася його паралельна, “легальна” мережа, вдосконалювалася мережа зв’язку, конспіративні заходи та контррозвідувальний захист. Стратегія і тактика націоналістичного руху Опору у Західній Україні мала суттєві типологічні риси, притаманні іншим підпільним рухам народів світу у другій половині ХХ ст., тому порушена у статті проблема надзвичайно важлива й актуальна.

Dmytro Vedeneev. The post-war evolution of the strategies, tactics, organizational and functional structure of the resistance movement under the leadership of the OUN(b) in the Western Ukraine

The article deals with international, social, political, military and political factors that led to the evolution of strategy and tactics of the armed underground OUN(b) in western Ukraine after 1945. We study the leading tactical schemes aimed at the creation and survival of the underground military organization and advocacy of the underground in the Sovietization of the region and the deployment bloc to bloc confrontation in the world.

Key words: Ukrainian nationalism, OUN, UPA, nationalist underground, insurgent movement, strategy, tactics, propaganda, “Cold War”

Дмитрий Веденеев. Послевоенная эволюция стратегии, тактики, организационно-функционального строения движения сопротивления под руководством ОУН(б) в Западной Украине

В статье рассматриваются международные, общественно-политические и военно-политические факторы, которые обусловили эволюцию стратегии и тактики вооруженного подполья ОУН(б) в Западной Украине после 1945 г. Исследуются основные тактические схемы, направленные на создание и выживание подполья, организацию его боевой и пропагандистской деятельности в условиях советизации региона и развёртывания межблокового противостояния в мире.

Ключевые слова: украинский национализм, ОУН, УПА, националистическое подполье, повстанческое движение, стратегия, тактика, пропаганда, “холодная война”.